

Az időjárás irányító sárkány szerepe a magyar táltoshagyományokban

Pónus Ferenc – YVN8EX

Történelem szak

Magyarország és az európai modernitás szakirány

2016

Sámánizmus és népi vallás kurzus

Terminológia és terminológiai zűrzavar

Tanulmányom elején a sárkány, mint mitikus lény definíciójával kapcsolatos problémákat szeretném körüljárni, röviden, néhány bekezdés erejéig.

A sárkány szó hallatán a legtöbb embernek egy pikkelyekkel fedett, gyíkszerű teremtmény jut eszébe, amely rendszerint repülni is tud és képes lángokat fújni. Ez a kép többé-kevésbé megfelel annak az elképzelésnek, ami a legtöbb ember eszébe ötlik, de közel se felel meg minden lénynek, amit a „sárkány” szó alá igyekszünk besorolni. A dolog bizonytalan, ellentmondásos jellegét szerintem jól illusztrálják a *Néprajzi Lexikon* alábbi sorai amiket „Sárkány” címszó alatt találhatunk meg:

*„A magyar népi hitvilágban, hiedelemmondákban és hősmesékben gyakori, félelmetes ember- és természetfeletti lény (Thompson, Motif-Index B 11. ff.). A sárkány szó Gombocz Zoltán szerint honfoglalás előtti bolgár-török kölcsönszavunk, ott 'sziszegő'-t, 'mérgező köpésű'-t jelentett. Neve tehát kígyószerű lényre enged következtetni. A magyar nyelvben először helynévként fordul elő: Inde ad Sarcaju (1193); Sarkanusfeu (Sárkányosfő) (1262); Sarkazzygethe (Sárkányszigete) (1391). – A középkori egyházatyák és humanista zoológusok leírása és ábrázolása szerint: pikkelyes, krokodilhoz hasonló állat, hosszú farokkal és denevérszárnyakkal. Ilyennek írja le Miskolczi Gáspár is a 17. sz. végén: „**semmi szárnyuk nints, hanem tsak igen vén és meg nevededett Kígyók.**” . (Kiemelések tőlem – P.F.) Kortársa Cserei Mihály, mint „hiteles szemtanú” asztrális alakként beszél róla „egy esetefelé Kecén künn a kapunál állottunk sokan, s nagy hirtelenséggel az égen egy szárnyas sárkány szikrázva keresztül mene; más helyeken is az országban ugyan akkor láttatott.” Az egykorú „tudományos” és a „szemtanú” által adott leírásokból megállapítható, hogy a sárkány nem pusztán képzeletbeli természetfeletti lény, hanem bonyolult, számos kultúraforma képzeleteit egyesítő mitikus szörny; meglétét tapasztalati tények egész sorával kísérelik meg igazolni: vihar, üstökös, szakadék partján sütkérező kígyó stb.”¹*

Egy sárkány motívumát körbejáró könyv bevezetőben a definícióhoz kapcsolódóan az alábbiakat olvashatjuk:

„We have seen that notion of embodied in the word of 'dragon' goes back to the beginning of recorded human thoughts about the mysteries of the thinker and his world. It is connected with the powers and doings of the earliest gods, and like them is vague, changeable, and contradictory in its attributes maintaining from first to last only one definable characteristics - association with the control of water. This points unmistakably to its birth in its land where water is the most important thing in nature to human existence - the essential requisite, indeed for life and happiness.”²

A sárkány motívum eredetével kapcsolatban a szakirodalom egyetért abban, hogy ez a szörnyalak az indoeurópai kultúra történelemelőtti, prehistorikus időszakban jött létre, az első sárkányhoz jelentős mértékben hasonlító lények már a hellén területek és a Termékeny Félhold népeinek mitológiájában is feltűnnek. Azonban itt nincs lehetőségem részletezni a sárkányalak történelmi fejlődési állomásait, sem a különféle kontinensek sárkányszerű lények ismertetését, sem a fellelhető párhuzamok bemutatását. Ez egyébként se lenne könnyű, mert az analógiákat nem tárgyalták túl kimerítően magyar nyelven.³ Mindezek ellenére megkockáztatom majd néhány logikusnak tűnő párhuzam felvázolását.

¹ *Néprajzi Lexikon* [ONLINE] <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1121.html>

² Ingersoll 2005 15.o.

³ Például az Sz. A. Tokarev által szerkesztett *Mitológiai Enciklopédia* sem sokat segít a dolog tisztázásában. hivatkozás. PF: A vizsgaidőszak végéhez közeledve már nem fogok visszamenni a könyvtárba. Az esetleges következményekkel tisztában vagyok.

Rövid írásomban az Európában fellelhető két sárkányalak közül a köztudatban élő sárkányra leginkább hasonlító ún. *mennyei sárkány* és a kígyószerű időjárásdémon *zmej sárkány* közül az utóbbira alapozva fogom körüljárni a tanulmányban tárgyalt témákat, melyek közül Magyarországon mindkettő megtalálható (volt) a magyar néphitben. Az alábbiakban Pócs Éva néprajzkutató soraival igyekszem a körülírni a két szörnyalak közötti különbségeket mielőtt a magyar (azaz inkább keleties) vonatkozású *zmej-sárkány* időjárás irányító képességének és antropomorf vonatkozásainak tárgyalásába belekezdnék.

Két sárkányalak

„A „rossz“, csatákban legyőzött, alvilági karakterű sárkányok barlangokban, lyukakban, víz mélyén rejtőzködnek, ahol hosszú ideig (7, 12, 40 évig) nem láthatja őket ember; siklóból, csigából, gyíkból, halból, békából, fekete tojásból kelnek ki vagy változnak sárkánnyá. Elveszik a mezők termékenységét: lopják a szőlőt, elviszik barlangjaikba a gabonát, kiszopják a tehenek, bivalyok, kecskék tejét és ellopják a napot, holdat. A mennyei sárkány tüzével ellentétben jégesőt, rossz időt hoznak; a bolgár hala vízzel fröcsköli a harcban a tüzet szóró zmejt. Néhol a zmej sárkány (és a román balaur) is hasonló, vagy ambivalens lény: a föld alól vagy vízből bújik elő, de szárnyat növeszt és tüzes sárkány lesz belőle és – mint a balaurról mondják – „a fekete világból a fehér világba megy fel. (...) A sárkánycsatákban a zmej és a többi sárkány vihardémon-karaktere is megnyilvánul: viharfelhőben jelennek meg, ők hozzák a szélvihart, zivatart, mennydörgést, jégverést (ezek a csaták kísérőjelenségei). Délkelet-Európa e térségében mindenfajta sárkányra jellemzőek a természeti szellem, illetve vihardémon-vonások. Ez egyéb – éppen aktuális – szerepeikhez igazodik: ellenségként jégesővel verik el a termést, a saját termékenységet biztosító őrzőszellemeként esőt hoznak. (...) A mennyei sárkányok csatája az alvilági démonok ellen a mennyei/tüzes istenségek alvilági/vizes szörnyekkel folytatott küzdelmének mitológiai univerzáléja, [533] amelynek Délkelet-Európában elsősorban a villámhozó, naphozó Perun/Perkunas Szent Illés – kígyó/farkas/ördög“ (az istenség villámmal, mennykővel kergeti az ördögöt, kígyót, sárkányt, a világfárról a napot lelopó alvilági kutyát, farkast, illetve Szent Illés visszahozza az alvilágból a napot) változata ismert különböző folklórműfajokból és hiedelmekből; de idetartozik a világra gyökerénél tartózkodó kígyó, és ide kapcsolódnak a hellenisztikus sárkányölő hős legendák is, mint az archaikus mitológéma késői lecsapódásai”⁴

Tehát a fentebbiekből (és később az alábbiakból is) látható, hogy a keleties, illetve török eredetű népekkel érintkezett szláv népeknél jellemző az általunk vizsgált *zmej-sárkány* jelenléte a folklórban. Ez alapján úgy tűnik, hogy ez a lény eredetileg nem „sárkány” volt, hanem valamiféle vizes, nedves helyeken élő állatokhoz (amik többnyire, de nem kizárólag hüllők, amely kapcsolat persze némi sárkányos jelleget kölcsönöz neki) szorosan kapcsolódó időjárásdémon⁵ volt, semmint egy tüzet okádó krokodilszerű szárnyas lény, amelyet középkori krónikák oldalain láthatunk,⁶ bár kétségtelen, hogy viharban elmosódó kígyóalak a sárkánygyíkhöz közelíti némiképpen.

A magyar sárkány és eredete

Meglepő módon hétfejű sárkány alakja csak népmesékben bukkan fel, a néphit a sárkányt teljesen máshogy képzei el, mint a népmesebeli sárkányt, antropomorf vonatkozásai teljesen eltérőek a népmesékben látható tulajdonságaitól. A népmesék hét- vagy ennél néhánnyal több vagy kevesebb

⁴ Pócs 2002 123–124.o.

⁵ Pócs Éva szláv viharistenségekből eredezteti őket, azonban ez szerintem nem, vagy csak részben igaz. Hogy miért az a alábbiakban derül majd ki.

⁶ Mindazonáltal a néphit ismeri a *tarajos kígyó* nevű lángokat okádó rémséges teremtményt is, amely egy pikkelyekkel fedett szárnyas lény, hosszú karmokkal és fogakkal. Ez hasonlít a krónikákban előforduló „hivatalos” sárkányra, de szerepe a népi kultúrában a *zmej* sárkányhoz képest meglehetősen csekély.

-fejű sárkánya házban lakik, asztalnál eszik, felesége van. stb. Ezzel szemben inkább a néphit sárkányára egyik jellegzetes vonása az alaktalan, viharfelhő külleme, amiből csak kevésbé pillantható meg valódi formája. Ez jól látszik a következő beszámolókból is: „Daskó András kéki mesemondó például növendék fiú korában, a 20. sz. elején „saját szemével” látta a sárkányt, mikor **a nagy vihar hazakergette a disznókkal a mezőről: felsőteste fekete felhőbe volt burkolva, farka a földet söpörte, szele százados fákat tördelt ki, a felhőből alázúduló víztömeg elsodorta a gyereket a rábizott jószággal együtt, az apraja oda is vészett.**”⁷ ⁸ (Kiemelések tőlem – P.F.) És most tekintsük meg az alábbi népies (vagy legalábbis annak tűnő) kínai sárkányábrázolást.⁹

Amit látunk nem más, mint egy némileg *elmosódott* kígyószerű sárkánygyík, aminek a felsőtestének egy része *sötét viharfelhőbe van burkolva*. A sárkány definíciójánál megadott angol nyelvű idézet a sárkányt, mint egy – végeredményében – vízzel szoros kapcsolatban levő lényként határozza meg. A kínai mitológiában sincs ez másképpen: az elsősorban *esőhozóként* tisztelt négy *tengert* sárkánykirályok vigyázzák és feladatukban *tengeri* lényekből álló hadseregük segíti őket. A kínaiak úgy tartották, hogy sárkányok egy mennydörgés okozó gyönggyel játszadoznak, és ebből jön létre a vihar.¹⁰ Ünnepegy keretében minden tavasszal „követséget” küldtek a sárkányhoz azért, hogy bőséget és jó termést hozzon számukra. Hitük szerint az egyébként föld alatt pihenő lények a föld alatt töltötték a telet ahonnan a második holdhónap második napján jöttek elő. Megérkezésüket égzengés és a tavaszi esők megindulása jelezte. Egy kínai mitológiát tárgyaló könyvben a következőket olvashatjuk egy esőhozó őssasszony kapcsán: „*Össze nem függő adatok vannak arról, hogy a késő Csou kori kínaiak őssanyjukként tisztelték Nü-Kuát, és hosszan tartó esők idején imáikkal*

⁷ *Néprajzi Lexikon* „Sárkány” címszó.

⁸ Ehhez mindenképpen érdemes hozzátenni, hogy Székelyföldön pl. a függönyszerűen leereszkedő nagy esőfelhőre azt mondják: „leereszkedett a sárkány, nagy eső lesz”. Hajdúságon a futó széltilcsért pedig „sárkányfark”-nak hívják.

⁹ A kép egy 13. századi kínai mester műve. [ONLINE] <http://www.pencil.com/gallery.php?p=805864732417>

¹⁰ Mindenképpen érdekes megemlíteni, hogy a sztyeppe népek körében elterjedt volt az elképzelés, hogy az időjárást kavicsokkal és bezoárral való varázslás révén lehet, meglehetősen változtatni. Ez alapján esetleg feltételezhető, hogy a kavics és gyöngy közé valamiféle párhuzamot lehet vonni, esetleg az előbbi előzményének tekinteni az utóbbit.

*Nü-kuához fordultak, vessen véget az esőzésnek. Így alakja a vízelemmel tartott valamilyen kapcsolatot – egyébként erre utalnak hankori ábrázolásai is: egy női testtel és kígyó vagy sárkányfarokkal jelenítették meg (utóbbiakat képzelték a víz urának.)*¹¹ Nos, a fentiek alapján megkockáztathatunk egy olyan feltételezést, hogy a Magyarországon (is) elterjedt időjárásdémon-*zmej* sárkány nem valamiféle a szláv istenségeknek keresztény térítést a túlélő formája, hanem egy keleti eredetű, vízi vagy víz közeli lényekhez szorosan kapcsolódó időjárás irányító lény, aminek eredete a magyar (és más török eredetű vagy keleti népekkel érintkezett Közép-Kelet európai népek esetében) a sztyeppei-keleti tartózkodás idejére nyúlik vissza. Vagyis ez inkább török népektől való átvétel lehet mintsem kizárólag valamilyen régebbi istenképzet elkorcsosult formája.¹² Az alábbiakban a néphitben megjelenő formákról fogok írni.

Sárkányos emberek, kígyóemberek és táltosi vonatkozások

A magyar táltoshiedelmek részét képezi az, hogy táltosok egy része valamilyen közeli kapcsolatban áll sárkányokkal vagy kígyókkal. (Pócs Éva ezt a *zmej-sárkányos-varázslókkal* rokonítja.) A szokásos táltosra jellemző születési jegyek mellett előfordulhatott, hogy valamelyik táltos szárnnyal vagy szárnyyszerű csökevényel született a hóna alatt, úgy tartják, hogy az ilyen gyermek kígyótól, sastól, gúnártól születik kígyóbőrben, esetleg kígyóként. (Az ilyen gyermekre vigyázni kellett, nehogy elrepüljön otthonról.) Ezeknek táltossá avatása sárkánykígyó vagy kígyó által történik, nemritkán nagy vihar kíséretében. Tevékenységi körük meglehetősen hasonló egy „átlagos” táltoséhoz: biztosítja a termékenységet a falu számára, égi csatában védi meg a falut az ellenséges közösség varázslóival, vagy közösségtől független boszorkányoktól, akikkel könnyen lehet, hogy éppen vihardémon-sárkány alakjában veszi fel a harcot. (Viaskodás-motívum.) Oldalukon sokszor kísérő állatlelkek harcolnak segítve őket, égi csatáik során.

A népmesei vonatkozások kapcsán mindenképpen szót kell ejtenünk arról, hogy a sárkány a bár nagyon sokszor démoni, rosszindulatú, a keresztény vallás Ördöghöz hasonló lénye, a démonokhoz képest viszonylag könnyen megszelídíthető, a táltosi tulajdonságokkal felruházott főhős által.¹³ A népmesei sárkánynak sokszor lova is van (táltosló) aminek megszerzése a sárkány legyőzéséhez szükséges, azt hősnek elkell lopnia tőle, amit a táltosló később majd megköszön hiszen – nem tudni miért – a sárkány meglehetősen mostohán bánt vele. Olykor a táltosló meghal a történet folyamán és a hősnek kell felélesztenie, az Égig érő Fa megmászása után. Segítő állatai a táltosszerű főhőst időnként feltámaszthatják, ha meghalt volna a sárkánnyal való küzdelem során.

Garabonciások

A garabonciás: misztikus tudással rendelkező (egykori) diák, aki varázslói képességekre tett szert. Eredetileg középkori nyugat-európai egyetemokről szülőföldjükre hazatérő diákok voltak, akik az egyetemen szerzett természettudományi ismereteiket alkalmanként arra

¹¹ Vasziljev 1977 197. o.

¹² Egyébként Pócs felveti a szörnyalak keleti eredetével kapcsolatos kérdéseket, de nem ad rájuk megfelelő választ.

¹³ Anatalfai: 2014 15. o.

használhatták, hogy varázslásnak tűnő türkökkel ámítsák a nép sorait. A néphit ezeknek a diákoknak az emlékét megőrizte és tovább színesítette, részben azzal is, hogy samanisztikus elemeket kapcsolt alakjukhoz. Hogy milyen szerepe van a garabonciásnak a Kárpát-medencei népek hiedelmeiben azt jól példázza az alábbi, egy régi *Ethnographia* folyóiratba írt szövegrész a román néphitben szereplő Solomárról:

„Az oláh nép is hiszi, hogy az időjárásban változást idézhetnek elő. Az oláh néphitben, mint időcsináló nagy szerepet játszik a Solomár. Ez, mint diák tanulja az ördög minden titkos mesterségét, többek közt az idővarázslást is. Ha zivatart akar létrehozni, elmegy egy hegyi tóhoz (tengerszemhez) amelyben egy sárkány lakik; megnyergeli, felkantározza és ennek hátán a levegőbe emelkedve egy könyvből varázsigéket olvas fel, mire zivatar támad. A zivatar után visszakergeti a sárkányt a tavába. Az oláh néphit szerint minden hegyi tóban sárkány lakik. Ha a tóba követ dobnak az, felbőszül a sárkány s vihart s jeget támaszt. Amily szerepe van a „Solomárnak” az oláh néphitben, olyan van a garabonciás diáknak a magyar nép hiedelmében. Fogakkal jön világra, 13 iskolát jár ki s akkor 13 társával egy barlangba visszavonul, hol az ördög mindenféle titkos mesterségre oktatja őket. Azután bő köpenybe burkolva, járja be az országot. Ahová betér, tejet és kenyeret kér, ha nem adnak neki, egy sárkányon a levegőbe száll, fölrepül vihart és jégesőt csinál.”¹⁴

Az állatirányító képesség másik eleme, hogy a garabonciás kígyói mágikus füvek segítségével képesek átjárót nyitni egy földmélyi barlangba ahol értékes kincs rejtőzik. A népmesékben ezeknek a kígyóknak a „felnyergeléséhez” csordásbojtár segítségét kell kérnie, aki szemet vett az értékes kincsekre.

Összegzés:

A sárkány és különösen a magyar sárkányalak mibenlétének tisztázása további erőfeszítéseket igényel. Annyit azonban elmondhatunk, hogy az általában vett sárkány motívum – legalábbis sok esetben – közeli kapcsolatba hozható a (viharos) időjárással. A magyar sárkány eredetileg talán egy türk eredetű időjárásszellem lehetett, ami a kereszténység felvételét követően sárkány formát öltött és összemosódódott a népvallás más sárkányokkal kapcsolatos hiedelmeivel. Egyenlőre bizonytalan a kapcsolat a jóformán csak népmesékben feltűnő antropomorf jellegű hétfejű sárkány és a fentebb bemutatott néphitben fellelhető időjárásirányító sárkány között. Ennek a kapcsolatnak a feltárása a jövő kutatóira marad.

Bibliográfia:

Anatalfai Márta: *A sárkány a mesében és az életünkben Fordulópont* 16. évf. 3. sz. (65.) / 2014 11-22

Hermann Antal: Dr: *Az idővarázslás a a magyar s egyéb hazai népek életében in: Ethnographia* 6. 1895. 198–205.

Ingersoll, Ernest: *Dragons and the Dragon Lore*, New York, Dover Publication Inc. 2005.

Szerk: Ortutay Gyula *Néprajzi Lexikon* Akadémiai Kiadó, Budapest 1977-1982.

¹⁴ Hermann:1895. 198–205. p. 204.

Pócs Éva: *Magyar néphit Közép és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok*, Budapest, L'Hartmann Kiadó 2002.

Storm, Rachel: *Keleti Mitológiák Enciklopédiája*. Budapest, Glória Kiadó 2000.

L. Sz. Vasziljev: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*, Budapest, Gondolat Kiadó 1977.